

Заневич О.Є.

*кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник,
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
Національної академії наук України*

РОДОВИЙ ВІДМІНОК ОБ'ЄКТА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗНАЧЕННЯ

Родовий відмінок у слов'янських і в ряді інших індоєвропейських мов належить чи не до найскладніших стосовно різноманітного синтаксичного використання відмінкових грамем. Зокрема у сучасній українській мові визначення семантико-синтаксичної спеціалізації генетива є надзвичайно складною проблемою, оскільки лінгвісти подають різні трактування основних значень родового відмінка. До прикладу, родовий відмінок виражає: 1) об'єктні, суб'єктні, означальні та обставинні відношення [26, с. 239–240; 10, с. 306–307]; 2) значення суб'єкта, об'єкта та часу [5, с. 62]; 3) значення суб'єкта, об'єкта, стану або якісної ознаки [2, с. 26–27]; 4) родовий відмінок означає належність особі чи предметові, а також виражає об'єктні відношення, обставинні значення дат, просторові, часові та причинові відношення [20, с. 122; 21, с. 151]; 5) основне значення родового відмінка – об'єктне [17, с. 16; 13, с. 191].

Отже, родовий відмінок відрізняється від усіх інших відмінків, є опозиційним до прямого (називного) і об'єктного (знахідного) відмінків [17, с. 16] й утворює «окрему підсистему – напівцентральну відмінкову сферу» [7, с. 72]. Зауважмо, що різноманітність значень родового об'єкта у синхронії та діахронії представлено у працях багатьох мовознавців. Зокрема у пам'ятках староукраїнської мови О. Безпалько виокремив *родовий прямого об'єкта у функції знахідного*, різновидами якого вважав *родовий прямого об'єкта, частково охопленого дією* (золота в³зьму); *родовий прямого об'єкта, повністю охопленого дією* (послоушаи гласа моего), та *родовий прямого об'єкта при запереченні* (не добыль того дворища) [1, с. 415–416]. Такі ж значення фіксуємо у конструкціях із дієсловами фізичної дії, які репрезентує Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, м. Львів): *родовий прямого об'єкта* (сюди

зараховуємо *родовий об'єкта, частково охопленого дією* (напечи хліба, солити мяса), та *родовий об'єкта, повністю охопленого дією* (тесати взора), і *родовий при запереченні*. На основі опрацьованих українських пам'яток ділового жанру XIV–XVII ст. О. Зарудняк виокремив основні відношення, які виражають дієслівні безприйменникові конструкції з іменником у родовому відмінку: *вираження об'єктних відношень* (тут ідеться про родовий зі значенням повного охоплення об'єкта дією (імнють города боронити)) та *вираження відношення дії до частини об'єкта* (сюди мовознавець зараховує *родовий часової партитивності* та *родовий неозначеної кількості* (взели збожа молочоного)); окремо висвітлив питання *родового при запереченні* (города не рубити) [12, с. 119–136]. Досліджуючи пам'ятки української мови XIV–XVIII ст., І. Слинько виявив *родовий неповного об'єктування* (сюди зарахував *родовий зі значенням речової частковості і неозначеної кількості*) (йисти каши) та *родовий від назв предметів, що виступає у функції знахідного відмінка* (слухати словь), *родовий досягання* (доходити скарбь swoichь), *родовий віддалення* (уступити кгрунтовь) [25, с. 114–133].

У пам'ятках російської мови XV–XVII ст., як зазначає В. Крисько, “еволюція системи дієслівного керування відбувалася у трьох напрямках: 1) розширення сфери функціонування родового неповного об'єктування; 2) відмирання дублетного генетива при дієсловах, які регулярно поєднувалися зі знахідним; 3) встановлення вільної варіативності знахідного і родового при дієсловах, які раніше поєднувалися переважно з генетивом” [14, с. 223]. Процес звуження вживання родового відмінка в українській мові відбувався повільніше, ніж у російській, оскільки пам'ятки середньоросійської мовної доби “майже не відображають прикладів дублетного використання родового відмінка як факультативного варіанта об'єктної синтаксеми при дієсловах фізичної дії, передавання, володіння” [14, с. 225].

В українському мовознавстві від кінця XIX ст. учені акцентували увагу на вивченні синтаксису родового відмінка. Зокрема С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер виокремили такі значення придієслівного генетива: *2-ий відмінок пайковий* (покушати борщу, купити хліба) та *2-ий відмінок замість предметового 4-ого відм. в реченнях перечних* (не розумію змислу) [27, с. 144–146]. Фундаментальне дослідження родового відмінка здійснив

Є. Тимченко у праці «Функції генетива въ южнорусской языковой области» (1913), виокремивши та детально схарактеризувавши поєднання дієслів із родовим відмінком, який зводиться до первинного генетива; поєднання дієслів із родовим відмінком, який зводиться до первинного аблатива; родовий при інфінитиві, який залежить від особового дієслова чи виразів, що його заміняють; родовий при запереченні [31, с. 42]. Згодом В. Сімович виділив при дієсловах родовий віддалення або приближення (збути ся клопоту), родовий пайковости (везти сукна), родовий після перехідних дієслів заперечних (не любиш правди), родовий після таких присудків, у яких містить ся заперечна думка (сіней забула замкнути) [24, с. 467–468]. Натомість О. Синявський вирізняв тільки родовий частинний (купити риби, соли, піску) та родовий при запереченні (не розуміє думки) [23, с. 241–245]. Лише у другій половині ХХ ст. було усталено основні значення придієслівного генетива в українській мові. Зокрема, це родовий після перехідних дієслів із заперечною часткою *не*, родовий частковості (частковий, партитивний) та родовий у функції знахідного [3, с. 75–77; 4, с. 26–34; 22, с. 44]. На умови, за яких об'єктна синтаксема могла виражатися родовим відмінком, вказали Б. Кулик і М. Жовтобрюх: 1. при перехідному дієслові є заперечна частка *не*; 2. дія переходить не на весь предмет, а на його частину; 3. форма знахідного відмінка іменників чоловічого роду другої відміни (назв предметів) спільна з родовим відмінком [15, с. 173; 11, с. 329]. Натомість сучасні дослідження з граматики української літературної мови наголошують на тому, що «у придієслівному [...] функціонуванні родовий відмінок розчленовується на три об'єктні різновиди: *родовий квантитативної об'єктної партитивності, родовий темпоральної об'єктної партитивності і родовий власне-об'єкта*» [7, с. 72].

Отже, значення генетива та його функції розвивалися в тісному взаємозв'язку із функціями знахідного об'єкта [19, с. 219], оскільки знахідний відмінок в об'єктній функції нерідко взаємодіяв із родовим, який є одним із морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми. Як зазначає І. Вихованець, знахідний об'єкта і родовий об'єкта співвідносяться в таких зонах: «а) зона семантичного розмежування за ознакою непартитивність/партитивність; б) зона заперечних об'єктних конструкцій; в) зона факультативного використання обох відмінків; г) зона переходу форми родового відмінка у знахідний» [6, с. 120]. Зауважмо, що родовий

партитивний на противагу знахідному об'єктному, вказує на неозначений щодо повноти охоплення дією об'єкт [8, 557], тобто партитивне значення – це «вказівка на параметри кількості, що окреслює протиставлення речовин або сукупності предметів за ознакою неозначеності/означеності» [7, с. 72]. Варто вказати і на те, що літературною нормою є вживання при запереченні *родового відмінка* замість *знахідного* при перехідних дієсловах без частки *не*, однак помітна тенденція взаємозаміни акузатива та генетива, оскільки непоодинокі випадки використання знахідного відмінка засвідчено в літературних творах [4, с. 20–26] та в повсякденному мовленні.

Принагідно зазначмо, що в граматиках білоруської мови висловлено різні погляди: одні вчені вважають, що при запереченні можливий і родовий, і знахідний відмінки [16, с. 221; 33, с. 46; 18, с. 64], інші – тільки родовий [30, с. 69]. Щодо російської мови, то традиційна граMATика, починаючи від М. Ломоносова, вважала літературною нормою лише генетив у заперечних конструкціях, проте дослідження останніх років вказують на те, що знахідний відмінок при запереченні витісняє генетивні конструкції [див.: 9, с. 415–418; 32, с. 294–297; 28, с. 562–563].

Незаперечним залишається і той факт, що впродовж історії свого становлення родовий відмінок зазнав дії аналогічних чинників, унаслідок яких “витворилася деяка варіантність його форм, що пов’язана з попередніми періодами мовного розвитку” [29, с. 13]. Зокрема форма родового відмінка поширилася на іменники – назви істот – під впливом такої ж форми іменників – назв істот. Однак, на думку В. Юносової, такі конструкції є і “продовженням в українській мові родового–знахідного однини об’єкта, тимчасово чи частково охопленого дією” [34, с. 54]. Вживання *родового* у функції *знахідного* можна аналізувати, як зазначає І. Вихованець, відповідно до функціональних стилів, адже знахідний відмінок нейтральний щодо використання: його використовують у всіх стилях сучасної української літературної мови, натомість родовий у функції знахідного — здебільшого в усному мовленні і в мові художньої літератури, який функціонує як “стильово-комбінаторний еквівалент знахідного відмінка” [4, с. 34].

Список використаних джерел:

1. Безпалько О.П. Синтаксис // Історична граматика української мови / [Безпалько О.П., Бойчук М.К. та ін.]. – К., 1962. – С. 291–501.
2. Безпояско О.К. Іменник // Граматики української мови. Морфологія / [О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський]. – К., 1993. – С. 16–92.
3. Булахівський Л.А. Просте речення // Курс сучасної української мови: у 2 т. / [за ред. Л.А. Булахівського]. – Т. II. Синтаксис. – К., 1951. – С. 5–141.
4. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1971. – 110 с.
5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К., 1988.
6. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К., 1992.
7. Вихованець І. Іменник // Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К., 2004. – С. 44–120.
8. Вихованець І. Родовий відмінок // Українська мова. Енциклопедія / [ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 556–557.
9. Габучан К.В. Отрицание в структуре простого предложения и при его распространении // Русская грамматика: Т. II. Синтаксис / [глав. ред. Н.Ю. Шведова]. – М., 1980. – С. 402–418.
10. Грищенко А.П., Мацько Л.І. Граматичні категорії іменника // Сучасна українська літературна мова / [за ред. А.П. Грищенко]. – 3-тє вид., допов. – К., 2002. – С. 295–325.
11. Жовтобрюх М.А. Дієслово // Курс сучасної української літературної мови / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – Ч. I. – К., 1972. – С. 320–370.
12. Зарудняк О.А. Безприйменникові придієслівні конструкції з родовим відмінком в українських пам'ятках ділового письменства XIV–XVII ст. // Наукові записки Ізмаїл. пед. ін-ту. – Ізмаїл, 1962. – Вип. 3. – С. 119–137.
13. Караман С.О. Іменник // Сучасна українська літературна мова / С.О. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ. – К., 2011. – С. 179–210.
14. Крысько В.Б. Исторический синтаксис русского языка: Объект и переходность. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Азбуковник, 2006. – 486 с.
15. Кулик Б.М. Курс сучасної української мови. – К., 1948. – 331 с.
16. Ломтев Т.П. Грамматика белорусского языка. – М., 1956. – 336 с.
17. Мозгунов В.В. Перехідність як тип валентності дієслова (на матеріалі української мови): автореф. дис. ... канд. філолог. наук. – Дніпропетровськ, 1997.
18. Наркевіч А. І. Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове (структурно-семантичнае апісанне). – Мінск: Выд-ва БДУ, 1972. – 336 с.
19. Павловская Г. Значение родительного прилагольного в памятниках русской письменности XVI века // Научные записки Харьковского пед. ин-та. – Т. 32. Филологическая серия. – Харьков, 1959. – С. 219–242.

20. Пазяк О.М. Іменник // Сучасна українська мова / [за ред. О.Д. Пономарева]. – 2-ге вид., перероб. – К., 2001. – С. 114–134.
21. Пазяк О.М. Іменник // Сучасна українська мова / [за ред. О.Д. Пономарева]. – 3-тє вид., перероб. – К.: Либідь, 2005. – С. 142–166.
22. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. – К., 1986. – 175 с.
23. Синявський О. Норми української літературної мови. – Харків; Київ, 1931.
24. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. – Київ-Ляйпціг, 1921. – 584 с.
25. Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови. – К., 1973. – 216 с.
26. Словник лінгвістичних термінів / [уклад.: Д.І. Ганич, І.С. Олійник]. – К., 1985.
27. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска граматика. – Вид. 1. – Львів, 1893.
28. Справочник по правописанию, произношению, литературному редактированию / Д.Э. Розенталь, Е.В. Джаджаква, Н.П. Кабанова. – 2-е изд., испр. – М.: ЧеРо, 1998. – 400 с.
29. Стрельчук Г. Варіантність флексій родового відмінка іменників множини у староукраїнських пам'ятках // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2000. – Вип. 28. – С. 13–16.
30. Сцяцко П.У. Даданые члены сказа // Сінтаксіс сучаснай беларуская мовы / М.С. Яўневіч, П.У. Сцяцко. – Мінск, 1980. – С. 67–74.
31. Тимченко Е. Функції генетива въ южнорусской языковой области. – Варшава, 1913.
32. Филиппова В.М. Дополнение // Грамматика русского языка: Т. II. Синтаксис. – Ч. I. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – С. 560–571.
33. Шуба П.П. Дзяеслоў у беларускай мове. – Мінск: Выд-во БДУ, 1968.
34. Юносова В. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові. – Київ: Знання України, 2003. – 113 с.